

شخصیت از دیدگاه صفات (نظریه‌های روان‌شناسی و اسلامی)

حجت‌الاسلام دکتر محمدصادق شمس‌الدینی

پژوهشگاه حوزه و دانشگاه

زمستان ۱۳۹۶

شجاعی، محمدصادق، ۱۳۵۰ -
شخصیت از دیدگاه صفات (نظریه‌های روان‌شناسی و اسلامی) / محمدصادق شجاعی. - قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۹۶.

ده، ۲۹۳ص: مصور، جدول، نمودار. - (پژوهشگاه حوزه و دانشگاه؛ ۳۹۴: روان‌شناسی؛ ۳۷)
ISBN: 978-600-298-176-9

بها: ۱۶۵۰۰ تومان
فهرست‌نویسی براساس اطلاعات فیبا.
کتابنامه: ص. [۲۳۵]-۲۸۸؛ همچنین به صورت زیرنویس.
نمایه.

۱. شخصیت - جنبه‌های روان‌شناسی. ۲. شخصیت - جنبه‌های مذهبی - اسلام. الف. پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
ب. عنوان.

۱۳۹۶ ش ۳ BF ۶۹۰
شمار کتابشناسی
۱۸۹ / ۱
۴۹۲۵۰۵۲

شخصیت از دیدگاه صفات (نظریه‌های روان‌شناسی و اسلامی)

مؤلف: حجت‌الاسلام دکتر محمدصادق شجاعی

ناشر: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه

صفحه‌آرایی: کاما

چاپ اول: زمستان ۱۳۹۶

تعداد: ۵۰۰ نسخه

لیتوگرافی: سعیدی

چاپ: قم - جعفری

قیمت: ۱۶۵۰۰ تومان

کلیه حقوق برای پژوهشگاه حوزه و دانشگاه محفوظ و نقل مطالب با ذکر مأخذ بلامانع است.

قم: ابتدای شهرک پردیسان، بلوار دانشگاه، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، تلفن: ۰۲۵ - ۳۲۱۱۱۱۰۰ (انتشارات: ۳۲۱۱۱۳۰۰) نمابر: ۳۲۸۰۳۰۹۰.

ص.ب. ۳۱۵۱ - ۳۲۱۸۵ ● تهران: خ انقلاب، بین وصال و قدس، کوی اُسکو، پلاک ۴، تلفن: ۶۶۴۰۲۶۰۰

www.rihu.ac.ir

info@rihu.ac.ir

فروش اینترنتی: www.ketab.ir/rihu

سخن پژوهشگاه

پژوهش در علوم انسانی به منظور شناخت، برنامه‌ریزی و ضبط و مهار پدیده‌های انسانی [در راستای سعادت واقعی بشر ضابطه‌ی انکارناپذیر و استفاده از عقل و آموزه‌های وحیانی در کنار داده‌های تجربی و در نظر گرفتن واقعیت‌های عینی و فرهنگ و ارزش‌های اصیل جوامع، شرط اساسی پویایی، واقع‌نمایی و کارایی این نمونه پژوهش‌ها در هر جامعه است.

پژوهش کارآمد در جامعه ایران اسلامی در گرو شناخت واقعیت‌های جامعه از یک‌سو و اسلام به عنوان متقن‌ترین آموزه‌های جهان از سوی دیگر است؛ از این‌رو، آگاهی دقیق و عمیق از معارف اسلامی و بهره‌گیری از آن در پژوهش، بازنگری و بومی‌سازی مبانی و مسائل علوم انسانی از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است.

توجه به این حقیقت راهبردی از سوی امام خمینی (ره) به‌گذار جمهوری اسلامی، زمینه شکل‌گیری دفتر همکاری حوزه و دانشگاه را در سال ۱۳۶۱ فراهم ساخت و با راهنمایی و عنایت ایشان و همت استادان حوزه و دانشگاه، این نهاد علمی شکل گرفت. تجربه موفق این نهاد، زمینه را برای گسترش فعالیت‌های آن فراهم آورد و با تصویب شورای گسترش آموزش عالی در سال ۱۳۷۷ «پژوهشکده حوزه و دانشگاه» تأسیس شد. در سال ۱۳۸۲ به «مؤسسه پژوهشی حوزه و دانشگاه» و در سال ۱۳۸۳ به «پژوهشگاه حوزه و دانشگاه» ارتقا یافت.

پژوهشگاه تاکنون در ایفای رسالت سنگین خود خدمات فراوانی به جوامع علمی ارائه نموده است که از آن جمله می‌توان به تهیه، تألیف، ترجمه و انتشار ده‌ها کتاب و نشریه علمی اشاره کرد.

کتاب حاضر به عنوان منبع کمک درسی گرایش شخصیت برای رشته‌های روان‌شناسی، علوم تربیتی و دیگر رشته‌های وابسته پیشنهاد می‌شود.

از استادان و صاحب‌نظران ارجمند تقاضا می‌شود با همکاری، راهنمایی و پیشنهادهای اصلاحی خود، این پژوهشگاه را در جهت اصلاح کتاب حاضر و تدوین دیگر آثار مورد نیاز جامعه دانشگاهی یاری دهند.

در پایان پژوهشگاه لازم می‌داند از مؤلف محترم، جناب حجت‌الاسلام دکتر محمدصادق شعبانی و طرانی، دکتر محمدنقی فراهانی و دکتر مسعود جان‌بزرگی سپاسگزاری کند.

فهرست مطالب

۱	پیشگفتار.....
۳	فصل اول: مقدماتی بر رویکرد صفات در مطالعات شخصیت.....
۳	اهداف فصل.....
۳	۱-۱. مقدمه.....
۴	۲-۱. رویکردهای نظری مطالعه شخصیت.....
۴	الف) رویکرد روان تحلیلی.....
۵	ب) رویکرد رفتارگرایی.....
۷	ج) رویکرد انسان گرایی.....
۸	د) رویکرد صفات.....
۱۰	۳-۱. تعریف شخصیت در رویکرد صفات.....
۱۳	سازمان پویا.....
۱۴	نظام های روانی - فیزیکی.....
۱۴	تعیین کنندگی.....
۱۵	ویژگی یا خصیصه.....
۱۵	رفتار و تفکر.....
۱۶	۴-۱. دیگر مفاهیم مرتبط با شخصیت در رویکرد صفات.....
۱۸	۵-۱. اهمیت رویکرد صفات در مطالعات شخصیت.....
۱۸	پرسش و پژوهش.....
	فصل دوم: مفهوم شناسی صفت در روان شناسی و منابع اسلامی.....
۲۱	اهداف فصل.....
۲۱	مقدمه.....
۲۱	۱-۲. تعریف صفت در روان شناسی.....
۲۴	۲-۲. ویژگی های صفت در روان شناسی.....

۳۰	۳-۲. تفاوت صفت و عادت
۳۱	۴-۲. تفاوت صفت و نگرش
۳۲	۵-۲. مفهوم صفت در منابع اسلامی
۳۲	۱-۵-۲. اصطلاح صفت در آیات و روایات
۳۲	۲-۵-۲. بحث ویژه: رابطه صفت و اسم
۳۳	۳-۵-۲. خُلق و دیگر واژه‌های مترادف با صفت در منابع اسلامی
۳۶	۴-۵-۲. شاکله به عنوان نظام پویایی از صفات شخصیت
۴۰	پرسش و پژوهش
۴۱	فصل سو: نگاه ریکی بر روند نظریه‌های صفت
۴۱	اهداف فصل
۴۱	مقدمه
۴۱	۱-۳. ریشه‌های تاریخی نظریه‌های صفت
۴۲	۲-۳. نظریه‌های پیش‌علمی (مالعی و کنش‌شناسی)
۴۵	۳-۳. نظریه‌های ریخت‌شناسی
۴۵	۱-۳-۳. نظریه مزاج‌های چهارگانه
۴۸	۲-۳-۳. نظریه شکل‌بندی‌های بدنی
۵۰	۳-۳-۳. نظریه قوای ذهنی
۵۳	۴-۳-۳. نظریه ریخت‌شناسی روانی
۵۷	پرسش و پژوهش
۵۹	فصل چهارم: نظریه‌های صفتی معاصر
۵۹	اهداف فصل
۵۹	مقدمه
۵۹	۱-۴. نظریه‌های صفتی به جای نظریه‌های ریخت‌شناسی
۶۱	۲-۴. نظریه صفتی آلپورت
۶۱	۱-۲-۴. صفات مشترک در برابر صفات فردی
۶۲	۲-۲-۴. انواع صفات فردی در نظریه آلپورت
۶۲	الف) صفات اصلی
۶۲	ب) صفات مرکزی
۶۲	ج) صفات ثانویه
۶۴	۳-۲-۴. تحول شخصیت
۶۴	۴-۲-۴. نفس
۶۵	۵-۲-۴. مراحل و فرآیند تحول شخصیت
۶۵	مرحله اول: خود بدنی (یک‌سالگی)

۶۶	مرحله دوم: هویت خود (دوسالگی)
۶۶	مرحله سوم: حرمت خود (سه سالگی)
۶۶	مرحله چهارم: گسترش خود (چهار سالگی)
۶۷	مرحله پنجم: خودانگاره (چهار تا شش سالگی)
۶۷	مرحله ششم: خود به عنوان عامل کنار آمدن منطقی (شش تا دوازده سالگی)
۶۸	مرحله هفتم: تلاش بنیادی (دوازده سالگی تا بلوغ)
۶۸	مرحله هشتم: خود به عنوان عامل دانایی (بزرگسالی)
۶۹	۳-۴. نظریه کتل
۷۱	۳-۳-۱. طبقه بندی صفات در نظام کتل
۷۱	۳-۳-۱.۱. صفات سطحی در برابر صفات عمقی
۷۴	۳-۳-۲. صفات سطحی در برابر صفات محیط ساخته
۷۴	۳-۳-۳. صفات عواشی، ملق و خوبی و پویشی
۷۵	الف) نگرش ها
۷۵	ب) ارگ ها
۷۷	ج) احساسات
۷۸	۴-۴. نظریه آیزنک
۸۲	۴-۴-۱. ملاک هایی برای مشخص کردن عامل های شخصیت
۸۳	۴-۴-۲. سلسله مراتب صفات در نظریه آیزنک
۸۴	۴-۴-۳. مبنای زیستی شخصیت در نظریه آیزنک
۸۹	پرسش و پژوهش
۹۱	فصل پنجم: سنجش و اندازه گیری صفات شخصیت
۹۱	اهداف فصل
۹۱	مقدمه
۹۱	۵-۱. سنجش و اندازه گیری صفات
۹۲	۵-۲. پیشینه سنجش و اندازه گیری صفات
۹۳	۵-۳. روش های سنجش و اندازه گیری صفات
۹۷	۵-۴. رویکردهای نظری در سنجش و اندازه گیری صفات
۱۰۰	۵-۵. رویکرد فردنگر در برابر رویکرد قانون نگر
۱۰۱	۵-۶. سنجش و اندازه گیری یک صفت یا مجموعه ای از صفات
۱۰۸	۵-۷. پژوهش های مربوط به سنجش و اندازه گیری قلمرو کلی صفات
۱۱۱	۵-۷-۱. اندازه گیری توانایی ها و شایستگی ها
۱۱۱	خردمندی
۱۱۲	شجاعت

۱۱۲	 انسانیت
۱۱۳	 عدالت
۱۱۳	 میانه‌روی
۱۱۴	 تعالی
۱۱۶	۸-۵. پژوهش‌های مربوط به سنجش و اندازه‌گیری صفت‌های ویژه
۱۱۸	۹. ویژگی‌های روان‌سنجی ابزارهای اندازه‌گیری صفات
۱۱۹	پرسش و پژوهش
۱۲۱	جلد ششم: مبانی ریخچه رویکرد صفات در اندیشه‌های اسلامی
۱۲۱	اهداف فصل
۱۲۱	مقدمه
۱۲۱	۱-۶. تلقی تفکر استثنایی به عنوان نظریه ضمنی صفات شخصیت
۱۲۲	۲-۶. پیشینه رویکرد صفات در اندیشه‌های اسلامی
۱۲۲	۳-۶. خاستگاه اولیه پژوهش درباره صفات خدا و انسان
۱۲۳	۴-۶. دیدگاه‌های نظری درباره صفات خدا و انسان
۱۲۷	۵-۶. پژوهش‌هایی از گردآوری صفات انسان در آیات و روایات
۱۲۸	۶-۶. بحث درباره فطری یا اکتسابی بودن صفات انسان
۱۳۲	۷-۶. بحث درباره ثبات یا تغییرپذیری صفات
۱۳۵	پرسش و پژوهش
۱۳۷	فصل هفتم: عوامل و زمینه‌های شکل‌گیری صفات در منابع اسلامی
۱۳۷	اهداف فصل
۱۳۷	مقدمه
۱۳۷	۱-۷. نقش سازوکارهای زیستی در صفات شخصیت
۱۳۸	۲-۷. مزاج‌ها و تأثیر آن در صفات شخصیت
۱۴۲	۳-۷. آموزه طینت و ارتباط آن با صفات شخصیت
۱۴۵	۴-۷. فطرت عامل زمینه‌ساز صفات
۱۴۶	۵-۷. نقش وراثت و ژنتیک در صفات شخصیت
۱۴۷	۶-۷. تعیین‌کننده‌های محیطی صفات شخصیت
۱۴۹	الف) محیط اجتماعی
۱۴۹	۱. محیط خانواده
۱۵۲	۲. محیط دوستی و معاشرت
۱۵۴	۳. محیط اجتماع
۱۵۵	ب) عوامل جغرافیایی
۱۵۵	۱. پدیده‌های کیهانی

۱۵۷	۲. پدیده‌های زیست بوم‌شناختی
۱۵۹	ج) عوامل ماوراء طبیعی
۱۶۰	۱. قرار دادن صفات از سوی خدا (جعل الهی)
۱۶۳	۲. نقش قضا و قدر الهی در صفات انسان
۱۶۴	۳. نقش موجودات نامرئی دیگر (غیر از خداوند) در صفات انسان
۱۷۰	د) عوامل فردی و ارادی
۱۷۱	پرسش و پژوهش

فصل هشتم: تسنن و طبقه‌بندی صفات در نظریه‌های اخلاقی رفتار

۱۷۳	اهداف فصل
۱۷۳	مقدمه
۱۷۳	۸-۱. ارتباط سری نفسانی با صفات
۱۷۴	۸-۲. پیشینه نظریه‌های نفسانی
۱۷۶	۸-۳. پیشینه نظریه قوه نفسانی در اندیشمندان مسلمان
۱۷۹	۸-۴. نظریه‌ها و رویکردهای اندیشمندان اسلام در طبقه‌بندی صفات
۱۸۲	۸-۴-۱. طبقه‌بندی صفات به اصلی و فرعی
۱۸۳	۸-۴-۲. صفات اصلی و فرعی مربوط به قوه‌ی سه‌گانه‌ی نفس
۱۸۳	۸-۴-۳. صفات اصلی و فرعی مربوط به قوه عقلیه
۱۸۶	۸-۴-۴. صفات اصلی و فرعی مربوط به قوه حبصیه
۱۸۸	۸-۴-۵. صفات اصلی و فرعی مربوط به قوه شهویه
۱۸۹	۸-۴-۶. اعتدال؛ حالت بهینگی صفات
۱۹۱	۸-۴-۷. طبقه‌بندی صفات اصلی و فرعی در نظریه ابن‌مسکویه
۱۹۲	۸-۴-۸. طبقه‌بندی صفات اصلی و فرعی در نظریه غزالی
۱۹۵	۸-۵. الگوی جامع طبقه‌بندی صفات در رویکردهای اخلاقی رفتار
۱۹۷	۸-۵-۱. مفهوم حد وسط در نظریه‌های اخلاقی رفتار
۱۹۸	۸-۵-۲. مستندات دینی نظریه حد وسط
۱۹۹	۸-۵-۳. نگاه انتقادی به نظریه حد وسط
۲۰۱	پرسش و پژوهش

فصل نهم: الگوهای طبقه‌بندی صفات در آیات و روایات

۲۰۱	اهداف فصل
۲۰۳	مقدمه
۲۰۳	۹-۱. الگوهای طبقه‌بندی صفات بر مبنای آیات و روایات
۲۰۴	الگوی اول: الگوی مفهومی طبقه‌بندی صفات

۲۰۴	الف) صفات عام مشترک
۲۰۵	ب) صفات خاص مشترک
۲۰۶	ج) صفات فردی
۲۰۸	الگوی دوم: الگوی ارتباطی طبقه‌بندی صفات
۲۱۴	الگوی سوم: الگوی دوقطبی طبقه‌بندی صفات
۲۱۷	الگوی چهارم: الگوی سه‌قطبی طبقه‌بندی صفات
۲۱۸	الگوی پنجم: الگوی سلسله‌مراتبی طبقه‌بندی صفات
۲۲۸	الگوی ششم: الگوی شبکه‌ای طبقه‌بندی صفات
۲۳۲	۹. چشم‌انداز پژوهش‌های آینده در مطالعات صفات
۲۳۳	پرسش و پژوهش
۲۳۵	منابع و مأخذ
۲۸۹	نمایه‌ها
۲۸۹	نمایه اعلام
۲۹۱	نمایه موضوعات

پیشگفتار

در دهه ۱۳۰۰ تا ۱۹۴۰، گرایش جدیدی در روان‌شناسی شخصیت پایه‌گذاری شد که از آن با عنوان «روان‌شناسی صفات» یاد می‌شود. این گرایش به رویکرد چهارم در مطالعات شخصیت نیز معروف شده است. از آن زمان، بدون در نظر گرفتن تلاش‌ها و پژوهش‌هایی که از سوی روان‌شناسان صفات انجام شده، رویکرد صفات پیشرفت‌های زیادی کرده است. گواه بر این ادعا نتایج پژوهش‌های چند دهه گذشته است که نقش بارز رویکردهای صفات را در مطالعات شخصیت نشان می‌دهد.

در منابع اسلامی نیز به رویکرد صفات توجه شده است. برای مثال، وقتی خداوند می‌خواهد شخصیت مؤمنان را در قرآن بیان کند، به ویژگی‌ها و صفات آنها مانند خشوع در نماز، دوری از لغو و بیهودگی و به جا آوردن زکات اشاره می‌کند (مؤمنون، ۱-۳). شاید بتوان ده‌ها و صدها نمونه در آیات و روایات پیدا کرد که شخصیت افراد را بیان و ویژگی‌ها و صفات آنها مورد توجه قرار گرفته است.

هدف این کتاب، معرفی رویکرد صفات در مطالعات شخصیت در زمینه‌ها و ظرفیت‌های منابع اسلامی در این باره است. محتوای این کتاب در هشت فصل تدوین شده است. فصل اول که در واقع مدخلی برای ورود به بحث است، ضمن اشاره به رویکردهای نظری مطالعه شخصیت، جایگاه رویکرد صفات در این باره را مورد مذاقه قرار می‌دهد. عنوان فصل دوم، «مفهوم‌شناسی صفت در روان‌شناسی و منابع اسلامی» است. در این فصل سعی می‌شود با افزودن بر تبیین مفهوم صفت در روان‌شناسی، واژه‌های مرتبط با آن در منابع اسلامی کنکاش شود. موضوع فصل سوم پیشینه تاریخی و سیر تحول مفهوم صفت در روان‌شناسی است. در فصل چهارم به نظریه‌های صفتی آلپورت، کتل و آیزنک پرداخته می‌شود. عنوان فصل پنجم «سنجش و اندازه‌گیری صفات شخصیت» است. در فصل ششم عوامل و زمینه‌های شکل‌گیری صفات در

منابع اسلامی بررسی شده است. «تبیین و طبقه‌بندی صفات در نظریه‌های اخلاقی: چشم‌اندازها و دیدگاه‌ها» عنوانی است که برای فصل هفتم در نظر گرفته شده است. در فصل هشتم الگوهای طبقه‌بندی صفات در آیات و روایات مورد بحث و بررسی قرار می‌گیرد. بدیهی است این مجموعه خالی از کاستی و ایراد علمی نیست و ما هم‌اکنون با رویی گشاده، ر هر گونه پیشنهاد و انتقاد سازنده در راستای تکمیل این کتاب، از خوانندگان به‌ویژه صاحبان اندیشه و فکر استقبال می‌کنیم.

در پایان از به عزیزانی که ما را در به ثمر رسیدن این کتاب یاری رسانده‌اند؛ به‌ویژه حضرت آیت‌الله سید محمد غم‌خوار، مدیر گروه روان‌شناسی پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، آقایان دکتر مسعود جان‌بارگ و دکتر حمدنقی فراهانی برای ارزیابی و ارائه نظرات عالمانه‌شان و همچنین، مسئولان و دست‌اندرکاران انتشارات پژوهشگاه حوزه و دانشگاه و افراد دیگری که در مراحل مختلف پژوهش و تدوین این مجموعه ما را یاری کردند، صمیمانه تشکر و سپاسگزاری می‌شود.

محمدصادق شجاعی

۱۳۹۶/۵/۳

مصادف با میلاد بانوی کرامت

حضرت فاطمه معصومه علیها السلام